

Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsi elmi şurasının qərarı ilə "Müasir ədəbiyyat məsələləri" toplusu çapdan çıxmışdır. Kitabın elmi redaktorları Tofiq Hüseynoğlu və Vəqif Sultanlı, rəyçisi isə Almaz Əliqızıdır.

Kitaba mühacirət ədəbiyyatına dair elmi-nəzəri tədqiqatlar daxil edilmişdir. Topluda 21 tədqiqat işi yer almışdır. Bunlar Azərbaycan və türk alimlərinin əsərləridir. Fəqət bu tədqiqatların obyekti Azərbaycan, Türkiyə, Rusiya ədəbiyyatı və mətbuatıdır. Araşdırmaların istiqaməti hələlik Azərbaycan və Türkiyədir. Fəqət mühacirət ədəbiyyatının obyekti müxtəlif olmuşdur: Almaniya, İngiltərə, Rusiya, Finlandiya, Fransa, ABŞ, Kanada, Polşa və s. Deməli, kitab gələcək tədqiqatlar üçün çox yön göstərir. Elə Tofiq Hüseynoğlunun fikirləri də bunu təsdiqləyir: Müəllif "Uzun sürən mübahisələrin sonu" tədqiqatında yazır: "...Y.V. Çəmənzəminli və Fransa", "Y.V.Çəmənzəminli və Türkiyə", "Y.V.Çəmənzəminli və rus mədəniyyəti" mövzuları olduqca maraqlı və aktual

Tədqiqat işlərinin elmi-nəzəri predmetinə: Tofiq Hüseynoğlunun "Uzun sürən mübahisələrin sonu", Mübariz Süleymanlının "Əhməd bəy Ağaoğlu Malta sürgünündə" (dünyagörüşündəki ziddiyyətlərin mədəni- siyasi aspektləri), Faiq Ələkbərlinin "Hüseyn Baykaranın dünyagörüşü", Tural Hüseynlinin "Süleyman Təkinər Hüseyn Cavidin tədqiqatçısı kimi"; siyasi-ideoloji predmetinə Almaz Əliqızının "Əsrimizin Seyavuşu" əsərində türkçülük-turançılıq məfkurəsi və Azərbaycan problemi", İfrat Əliyevanın "Əlibəy Hüseynzadə yaradıcılığında azadlığın tərənnümü", Bədixan Əhmədovun "Legion ədəbiyyatı mühacirətin bir qolu kimi", Samirə Quliyevanın "Naučno-teoretiçeski vızlyadı M. E. Ralsulzadə", G.Zayacın "Polyak şairi Vladislav Strzelinski Qafqaz sürgünündə", Feyzi Çelikin "Sürgün ədəbiyyatı üzərinə" dos. İradə Rəhimovanın "Əhməd bəy Ağaoğlunun "Üç mədəniyyət" əsərinin nəzəri- kulturoloji mahiyyəti", Samirə Məmmədlinin "Vətən eşqinə sürgün"; elmi-publisistik predmetinə Vəqif Sul-

kün qədər cavab verir. Tofiq Hüseynoğlu "Uzun sürən mübahisələrin sonu" məqaləsində "Əli və Nino" romanının görkəmli Azərbaycan yazıçısı Y.V.Çəmənzəminlinin olduğunu dəfələrlə əsaslandırmış, buna baxmayaraq, bu məqaləsində də məsələyə daha konkret aydınlıq gətirmişdir. Və işin gərginliyi, ciddiliyi təsəvvür olunsun deyə məqalə ətrafında bir qədər geniş dayanmaq istəyirik. Bütün hallarda elmi-nəzəri, mühakiməli, polemik və ciddi elmi üslublu məqalənin mətninə, izah və şərhinə, qaldırılan məsələlərə istinad edirik.

1930-cu illərdə Vyanada (Avstriya) Avropa mühacir ədəbiyyatının qeyri-rəsmi mərkəzi fəaliyyət göstərmişdir. Bu mərkəz Herrinhof kafe cəmiyyətində yerləşmişdir. Burada əksər nəşir və yazıçılar yəhudilər olmuşlar. Bu məkan ("Demokratik klub" və ya kafe) rəqiblərdən sığınacaq yerinə çevrilmişdir. Kafe cəmiyyətinə toplaşanlar nasizmin qorxusundan Avstriyanı tərk edib Almaniyanın Münhen, Leypsiq şəhərlərinə sığınmışlar. Onların içərisində Leo Nus-

həcmində konspektlər tutmuş, qeydlər etmişdir. Bunların çoxu fransız dilindədir. Bütün bu materiallar indiyədək üzə çıxarılmamışdır," - deyə yazır. s.6

Milli ədəbiyyatşünaslıqda Azərbaycan-fransız ədəbi əlaqələrinə dair doktorluq dissertasiyası yazılmış, monoqrafiya çap edilmişdir. Lakin tədqiqat işində Y.V. Çəmənzəminlinin 1923-25-ci illər Fransa həyatı və mətbuatına, eləcə də Azərbaycan Əlyazmalar İnstitutunun arxivindəki materiallara müraciət olunmamışdır, s.6 - T.Hüseynoğlu bu fikirdədir.

Y.V.Çəmənzəminlinin "Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər" kitabı 1921-ci ildə İstanbulda, 1922-ci ildə Parisdə fransız dilində çap olunmuşdur. Avstraliyalı F.Krelitsa kitab haqqında (1922) Vyanada "Mittenluqen zur Osmanşehiete" jurnalında (1922, №1-2, səh.174-175) rəy yazmışdır. A.Krimski kitabı yüksək qiymətləndirmiş, Avropa şərqşünaslarının diqqətini buna cəlb etmək istəmişdir. O, jurnalın göstərilən səhifələrinə baxmağı tövsiyə etmişdir.

T.Hüseynoğlu qeyd edir: halbuki Y.V.Çəmənzəminli və Almaniya-Avstriya münasibətlərinin lazımı səviyyədə öyrənilməsi, "Əli və Nino" romanı, habelə, başqa problemlərin aydınlığına tamamilə yol aça bilər.

Professorun əldə etdiyi elmi müdəcəllər bundan ibarətdir: 1. Y.V.Çəmənzəminlinin "Həyatım" əlyazmasının çap yox, arxivindəki əlyazma nüsxəsindəki məlumatlar eynidir. 2. Y.V. Çəmənzəminli Fransada, Almaniya və Avstriyada yaşadığı müddətdə /1922/ müəyyən qədər tanınmışdır. Əlavə edir ki:

1920-ci illərdə (1922) Leo Nussinbaum Berlindəki rus liseyində oxuyarkən Şərqlə maraqlanmış, lakin hələ Məmməd Əsəd bəy olmamışdı, yəni bu adla mətbuatda çıxış etməmişdi. Bu barədə onunla liseyde bir oxumuş rus mühaciri A.Braylov xatirələrində yazmışdır. Göstərilən faktlar isə axtarışlar üçün yeni imkanlar doğurur. T.Hüseynoğlu fikirlərini inkişaf etdirərək qeyd edir ki, çəmənzəminlişünas, Leyla Məcidqızı araşdırmalarında Y.V.Çəmənzəminlinin alman dilindən "yaxşı", fransız dilindən kafi" aldığını, rusca-almanca lüğət hazırladığını bildirir. Bu isə o deməkdir ki: Y.V.Çəmənzəminli Berlin şəhərində olmuş (1926), azərbaycanlı İbad Əliyevlə görüşmüşdür. O vaxt Berlinə azərbaycanlı mühacirlər az olmamışdır: Y.V.Çəmənzəminlinin Berlinə olması (1926) ("Qurban Səid" imzası ilə yazması) faktını Mustafa Haqqı Türkcəql bildirmiş, hətta onun 1937-ci ildə əlyazmasını çap etdirmişdir. Yazıcının "Əli və Nino" romanını 1970-ci ildə İngiltərədə, 1971-ci ildə Amerikada ingilis dilində, Semih Yazıcıoğlu türkçə "Əli və Nino" və Qurban Səid müəmması" adlı ön sözü ilə birlikdə İstanbulda nəşr etdirmişdir. Professor hesab edir ki, müqəddimə iki məsələni aydınlaşdırmağa kömək edir. 1. "Əli və Nino" romanı XX əsrin 20-ci illərində (1926-cı ilə qədər) yazılıb təmamlanmış və "Tal" nəşriyyatına təqdim edilmişdir. Nəşriyyata təqdim edilmiş bağlama həcmcə geniş olmuş, ehtimal ki, bağlamada "Əli və Nino" ilə bərabər, "Xalıcın gələn qız" romanının da əlyazması olmuşdur. Bunu onun tarixləri də sübut edir (1937, 1938).

Davamı səhifə 17-də

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının problemlərinə dair

dir. Düşünürəm ki, bu mövzunun lazımı səviyyədə işlənməsi və ədəbiyyatşünaslıqda mövcud olan boşluqları doldurmağa və yanlışları müəyyənləşdirib düzəltməyə imkan verədi... Y.V.Çəmənzəminli və Almaniya-Avstriya məsələlərinin tələb olunan səviyyədə öyrənilməsi, "Əli və Nino", həmçinin bununla bağlı digər problemləri tam aydınlaşdırmağa yol açardı"s. Digər bir yön: A.Krimskinin Ukrayna EMA Mərkəzi kitabxanasının əlyazmalar şöbəsində arxivi saxlanılır. Sənədlərdə görkəmli şərqşünas Avropa alimlərinin Azərbaycan ədəbiyyatına, habelə, Yusif Vəzir Çəmənzəminli yaradıcılığına diqqət və münasibəti tövsiyə edir. Y.V. Çəmənzəminli Berlinə olmuş, fəqət məsələ hələ ki açıq qalmışdır. Deməli, "Müasir ədəbiyyat məsələləri" kitabı bizim üçün araşdırmaların predmet və obyektini daha dərinə və əhatəli öyrənməyi aktuallaşdırır, məqsəd və vəzifə müəyyənləşdirir. Məqsəd milli mühacirət ədəbiyyatını daha prinsipial, obyektiv elmi-nəzəri əsaslarla öyrənməyi, onun toplanması, nəşri və təbliği işini yönləndirir. Vəzifə perspektivli dissertasiyaların yazılması və monoqrafik tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Bəs elmi potensial nədən ibarətdir? Potensial bundan ibarətdir ki, hazırda AMEA və ali məktəblər sistemində elmi tədqiqatlara ciddi marağı olan gənclər yetişir. Onlar Şərq və Qərb, habelə, Avropa ölkələri üzrə milli dillərə yiyələnməyə cəhd edir, ingilis, fransız, alman, çin, yapon və s. dilləri elmi-praktik əsaslarla öyrənməyə çalışır, müvafiq tədqiqatlar aparır və nəticələr əldə edir. Məsələ belə gəncləri həm də yuxarıda göstərilən problemlərə doğru yönləndirməkdir.

Elmi-nəzəri tədqiqatlar toplusunda istiqlal, azadlıq, milli, dini, turançılıq, türkçülük, publisistika, nəşr, təbliğat-informasiya, azərbaycançılıq, sürgünlük, legion, folklor, nəsr, poeziya, portret-oçerk, ədəbi əlaqə və tərcümə, habelə, mədəniyyətşünaslıq kimi mövzular özünə yer almışdır.

Topluda həm siyasi mühacirət ədəbiyyatı, həm də Azərbaycandan kənarda yaşayan mühacir sənətkarların ədəbi-elmi yaradıcılığı ifadəsini tapmışdır. Siyasi mühacirət yazılarının predmeti, əsasən, elm, istiqlal, sürgün, və bədiiyyat mövzularıdır. Mədəni mühacir sənətkarların yaradıcılıq predmeti isə daha çox informasiya-məlumat və təbliğat xarakterlidir.

tanlının "Ceyhun Hacıbəyli: vətənlə döyünən ürək"; elmi-mədəni münasibətlər predmetinə "Ertan Eğribel və Ufuk Özcanın "Mütəreke, sürgün və imperatorluğun təsviyəsinə dair", Enver Uzunun "Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatında Almaz İldırım" Hayri Atasın "Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının Türkiyədə araşdırılması haqqında bəzi nöqtələr", Ramin Məmmədlinin "Rusiyada Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı", Paşa Əlioğlunun "Görkəmli Azərbaycan alimi Turxan Gəncəyi", Mahir Həsənovun "Mühacir ərəb yazıçıların ərəb ədəbiyyatının inkişafında rolub "Əli Samil Hüseynoğlunun Çingiz Dağçının "Korkunç illər" romanında Azərbaycan obrazı", folklor predmetinə Almaz Həsənzadənin "Behruz Həqqinin yaradıcılığı" (mühacirət dövrü), mədəniyyətşünaslıq predmetinə İradə Rəhimovanın "Əhməd bəy Ağaoğlunun "Üç mədəniyyət" əsərinin nəzəri-kulturoloji mahiyyəti" məqalələri daxildir. Bütün istiqamətlərdə problem-mövzuların predmetini Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı, obyektini isə onun aid olduğu ölkələr, arxivlər, ədəbiyyat tarixləri, mətnşünaslıq və mənbəşünaslıq təşkil edir. Kitabda sinergetika, semiotika, hermenevtika, kulturologiya, multikulturalizm, tarixi-müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, modernizm və postmodernizm kimi məsələlərin öyrənilməsi üçün müəyyən zəmin vardır.

Elmi-nəzəri araşdırmalar toplusunda problemlərin qoyuluşu, analizləri və elmi həlli baxımından ədəbi təcrübə, milli ədəbiyyat tarixçiliyi, növ və janr məsələlərinə çağdaş münasibət əhəmiyyətlidir. Problemlərə belə elmi-nəzəri və ədəbi-estetik baxış təbii ki, elmi potensialı üzə çıxarır, uğur və qüsurları, toxunulmamış sahələri, boşluqları göstərir, əldə olmuş elmi müdəcəlləri, nəticələri ümumiləşdirir və yeni tədqiqatlar üçün istiqamətlər müəyyənləşdirir.

"Müasir ədəbiyyat məsələləri" kitabında elmi-nəzəri təcrübə, milli ədəbiyyat tarixçiliyi, ədəbi əlaqələr, növ və janr məsələlərinə aid faktlar və dəlillər diqqəti cəlb edir. Elmi potensial həm də ədəbi gəncliyin maraqlı tədqiqatlarında təzahür edir. Beynəlxalq ədəbiyyatşünaslıq, komparativist araşdırmalar həm də gələcək tədqiqatlara yol açır, perspektivləri müəyyənləşdirir.

Mühacirət ədəbiyyatındakı uğurlar və boşluqlar nədən ibarətdir sualına topludakı elmi-nəzəri tədqiqatlar müm-

sinbaum deyilən şəxs də olmuşdur. O, bir ara Berlinə, Leypsiqdə yaşamış, "Əsəd bəy" imzası ilə "Allahu-Əkbər" əsərini (1936) çap etdirmişdir. Leo Nussinbaum nasizmin qorxusundan Vyana-yə köçmüş, burada həmin əsərini yazmışdır.

Vyanadakı "Tal" nəşriyyatı Qurban Səid adlı şəxsin "Əli və Nino" (1937), "Qızılbuynuzdan gələn qız", "Xalıcın gələn qız" (1938) romanlarını nəşr etmişdir. Əsəd bəy də Vyanada kitablar çap etdirmiş, İtaliyada bu adla (Əsəd bəy) yaşamış, Amerikada da həmin adla torpağa tapşırılmış, sinə daşında da bu ad qeyd olunmuşdur. Tofiq Hüseynoğlu sual qoyur: Niyə tədqiqatçılar bu amili nəzərə almamışlar? Yeni aydındır ki, Əsəd bəy Qurban Səid deyildir.

Alim bildirir ki, XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq "Əli və Nino" romanı, Qurban Səid, Leo Nussinbaum, Məmməd Əsəd bəy adları ətrafında mübahisələr gedir. Tədqiqatçı B.Məmmədova görə Qurban Səid təxəllüsüdür, müəllif təxəllüsü. Yanlışlar da, mübahisələr də buradan qaynaqlanmışdır. Güya Qurban Səid Fransada, Avstriyada mühacir həyatı yaşamış, İtaliyaya köçüb orada vəfat etmişdir. "Əli və Nino" əsərinin də müəllifi Qurban Səiddir. Bu isə görkəmli Azərbaycan yazıçısı Y.V.Çəmənzəminlidir. T.Hüseynoğluya görə B.Məmmədov Bakı arxivini lazımlıca öyrənməyinə görə səhvlərə yol vermiş, xarici mətbuatda getmiş yanlışları təkrar etmişdir.

T.Hüseynoğlunun şərhli: Y.V.Çəmənzəminlinin həyat və yaradıcılığının Türkiyə, Fransa və Almaniya illəri öyrənilməmişdir. O, Türkiyədə Azərbaycanın səfiri vəzifəsindən istefa verdikdən sonra bütün sənədlərini, kitablarını Süleymaniyenin Qatanov kitabxanasındakı arxivə verib Parisə getmişdir. Lakin həmin arxiv tapılmamışdır. Bu barədə T.Hüseynoğlu "Y.V.Çəmənzəminli və ADR" adlı məqaləsində məlumat vermişdir. Professor Y.V.Çəmənzəminlinin 90 illiyi münasibətilə "Bədii sözün böyük ustası" məqaləsini yazmışdır. Bildirilir ki, Y.V.Çəmənzəminli Parisdə yaşayanda "Şərqdən məktublar" adlı silsilə məqalələrini "Paris xəbərləri" adlı axşam qəzetində dərc etdirmişdir.

Yeni bir müddə: Tofiq Hüseynoğlu: "Y.V. Çəmənzəminli Paris Milli Kitabxanasının üzvü olmuş, burada Azərbaycanla bağlı kitabları oxuyub araşdırmış, hər biri 96 vərəqlik üç ümumi dəftər

(Əvvəlki səhifə 16-da)

Alim izah edir ki, "fikrimizcə, "Xalicdən gələn qız" romanı "Tal" nəşriyyatına verildiyi vaxt Leo Nussimbaumun "Şərqdə neft və qan" adlı ilk qalın əsəri yəqin ki, yazılmamışdı. Çünki Əhməd Şimidey, xanım Dr.Sultan Tuluya görə, Leo Nussimbaumun "Qafqazda on iki sır", "Şərqdə neft və qan" adlı ilk kitabları 1930-cu ildə nəşr olunmuşdur. Alim bildirir ki, "Əli və Nino", "Xalicdən gələn qız" romanlarının orijinalı Azərbaycan dilində olmuşdur. Bu baxımdan o, P.Xəlilovla şərikidir. P. Xəlilov "Əli və Nino"nun müxtəlif dillərdəki nəşrləri üzərində müqayisəli araşdırma aparmışdır: "Y.V.Çəmənzəminli irsinə beləd olan tədqiqatçı kimi romanın Mustafa

Qəribədir, xanım Elfride Tom Rislə söhbətində özünü "Əli və Nino" müəllifi adlandırır, müqavilə bağlayır, qonorar alır. Məmməd Əsəd bəyə pul göndərir, Qurban Səid adından istifadə edir, sənədlər və məktublar göstərir, xeyli əvvəl olduğu kimi Qurban Səid təxəllüsünün Məmməd Əsəd bəyə aid olduğunu, onun "Xalicdən gələn qız" romanını Vyanada çap etdiyini bildirir. T.Hüseynoğlu: "Frau Möqlə Elfride Ehrenfels haqqında bir şey eşitmədiyini, onun Qurban Səidlə əlaqəsi barədə heç nə bilmədiyini deyir; eyni zamanda bildirir ki, Qurban Səid Əsədin romanındakı təxəllüsüdür?" s.13 Alim mülhizə yürüdü: Yəqin Frau Möqlə Əsəd bəyi ömrünün son günlərində görüb. Əsəd bəy Qurban Səid imzasını tam mənimsə-

yevdə yəhudi qırğını zamanı Azərbaycana keçmiş, Bakıda yaşadığını bildirmişdir. Özünü Azərbaycanlı saydığını və onun təhsili üçün Azərbaycan mühacirət hökumətindən pul almasına kömək etməsini xahiş etmişdir. (Bundan əvvəl rus mühacir komitəsi və Berlin yəhudi cəmiyyəti də onun xahişinə etiraz etmişdi. Əslində, Abraham Azərbaycanlı yox, bir Gürcüstan təbəəsi olmuşdur və Azərbaycan koloniyası yığıncaqlarında iştirak etməmiş, Azərbaycanda heç kəs belə bir adam tanımamışdır. Hilal Münşi: "...Əsli etibarilə həqiqi Azərbaycanlı olan bir zat heç bir vaxt bizə düşmən olan rus təşkilatına mənsub olmaz və buna ehtimal belə verilməzdi", - deyə düşünmüşdür. Abraham Nussimbaum və oğlu gürcü pas-

"iki od arasında" əsərlərindəki şəbih-kərdanlıq səhnələri, Tiflis hamamının təsviri, müəllif mövqeyi şərtləndirir. ("Əli və Nino") Şeyx Şamil fütuhəti barəsində də yazıçı gündəliyinə 1909-cu ildə qeydlər etmiş, (1909) "Qafqaz fəthinin 50 ili" məqaləsində də bu barədə danışmışdır.

"Azerbaijan International" jurnalının baş redaktoru xanım Betti Bleyer 2004-cü ildən axtarışa başlamış, Qərbdə və Şərqdə olmuşdur. "6 ildən çox çəkən bu axtarış nəticəsində aydın oldu ki, "Əli və Nino" 2011-ci ilin 15 aprelində 33 dildə 100 dəfədən çox nəşr edilib". s.33

Betti Bleyer bütün nəşrləri əldə etmiş və üz qabığında çap etdirmişdir. "Əli və Nino" romanı isə həmin jurnalda Azərbaycan dilində çap olunmuşdur. Betti Bleyer bütün məqalə müəllifləri

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının problemlərinə dair

Türkəqul, Semih Yazıçıoğlu və P. Xəlilov kimi Azərbaycan dilində yazıldığı qənaətinədir. s.10

Yeri gəlmişkən, T.Hüseynoğlu "Xalicdən gələn qız" əsərinin müxtəlif tərcümələrdə "Qızılbuynuzdan gələn qız", "Altunsaç", "Azade" və ya "Azade" adlandırıldığını da qeyd edir. Tədqiqatçı bildirir ki, əsərin Azərbaycan dilində adı "Sarı saçlı qız"dır, Əsəd bəy isə onun italyan dilində yeganə nəşrinin tərcüməçisidir. T.Hüseynoğlu qeyd verir ki, Tom Reys və H.Quliyev yazılarında Elfride Ehrenfels Əhməd Şimidey yazmışdır ki, adı çəkilən birlikdə mən 1938-ci ildə Vyanada "Das Madehen vom Qoldenen hom" romanını nəşr etmişəm. s.11 Alim göstərir ki, Elfride xanıma görə "Adı çəkilən Məmməd Əsəd bəydir, Qurban Səid isə onun təxəllüs-lerindən biridir. Beləliklə, Qurban Səid Y.V.Çəmənzəminlidir qənaəti mübahisə və müzakirələrə yol açmış, Amerika, Avropa, Türkiyə, İran və Azərbaycanda geniş yayılmışdır.

T.Hüseynoğlu yazır: "Qurban Səid - Məmməd Əsəd bəydir; Məmməd Əsəd bəy Leo Nussimbaumdur fikri yanlışdır və yanlışlara aparmışdır." s.12 Bizə indiyə qədər də məlum deyil ki, yuxarıdakı fikrin tərəfdarları - Əhməd Şimide, Sultan Tulu, Tom Reys, H.Quliyev, xanım Talin, M.H.Türkəqulun məktubə verdiyi cavaba, "Əli və Nino" romanının əlyazmasının "Tal" nəşriyyatına təqdim edilməsi tarixinə niyə nəzər yetirməmişlər? Və ya etinasız qalmışlar?" s.12 Əhməd Şimide, Sultan Tulu alman mətbuatının 30-cu illərini, xüsusilə, orada toplaşmış azərbaycanlıların mühacir mətbuatını izləməmişlər, xanım Elfride, Tom Ris, prof. H.Quliyev axtarış aparmamışlar -T.Hüseynoğlu bunları da qeyd edir.

dikdən sonra "Məhəbbət haqqında heç nə bilməyən adam" kitabının əlyazmasını Frau Möqləyə verib. Məmməd Əsəd bəylə Qurban Səid adlarının ilk dəfə qoşa işləndiyi əsər "Asyadeh" romanı olub. Əsərin üstündə müəllif kimi Qurban Səid, son səhifədə isə italyan dilində tərcüməçi olaraq Əsəd bəy göstərilib. "Əsəd bəy bu tərcümədə ola bilsin ki, tam yox, sətri tərcüməçi kimi iştirak edib və onu xanım Elfride Ehrenfelslə birlikdə çap etdirib. Əsəd bəy "Əli və Nino" romanını da italyan dilinə tərcümə və nəşr edib. Romanın adı "Əli xan" adlandırılıb. Əsl adı Qurban Səid kənara qoyulmuş, birbaşa Əsəd bəy imzası ilə çap edilmişdir. Yəni Məmməd Əsəd bəy Qurban Səid imzasını xanım Elfride ilə birlikdə şərikli mənimsəmişdir." s.14 Guya bu mənimsəmədən Frau Möqlenin xəbəri olmamışdır. T.Hüseynoğlu F.Möqlenin dediklərinə də inanmır. O səbəbdən ki, Leo Nussimbaum dostlarından, tanışlarından özünü məharətlə gizlətməyi bacarmışdır. Buna isə Dr. Herhard Hon (Qafqaz müraciətinin etiraz məktubu), Hilal Münşinin ("Şərqdə Petrol və qan" ünvanlı əsərin müəllifi kimdir?" məqaləsi və "Azərbaycan Cümhuriyyəti" kitabı), Gotthard Yeski ("Almaniya və Azərbaycan" məqaləsi) inanmışlar. Buna isə Pənah Xəlilov "Əli və Nino" problemləri" kitabında etiraz etmişdir. T.Hüseynoğlu da etirazlıdır: "Tutalım biri, misal üçün cənab Tom Ris daha çox Leo Nussimbaum - Məmməd Əsəd bəy haqqında xatirələrə - onunla az və ya çox tanışlıq və əməkdaşlıq edənlərin xatirələrinə əsaslanır, o adamların xatirələrinə ki, onlar da daha çox Leo Nussimbaumun özü haqqında dediklərinə, uydurduqlarına inanmışlar - Braylo və Frau Möqlə kimi. Bunlar yeni həm Braylov, həm də Frau Möqlə və bunlar kimilər Leo Mussimbaumu, onun özünü bunlara necə təqdim etmişdisə, eləcə də, görə bilmişlər; Leo Nussimbauma, onun özü haqqında uydurmalarına inanmışlar və bu uydurmalara bir həqiqət kimi baxmışlar" s.15 Bu məqamda T.Hüseynoğlu həm də P.Xəlilovla H.Münşinin məlumatlarına diqqət cəlb edib. Hilal Münşi "Şərqdə neft və qan" məqaləsini "Berliner Tribün" (1938) qəzetində dərc etdirmiş və Leo Nussimbaum - Əsəd bəy haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir.

H.Münşi Leo Nussimbaumu ilk dəfə 1921-ci ildə atası Abraham Nussimbaumun yanında Berlində görmüşdür. Abraham 14 yaşlı oğlunu azəri mühacirət koloniyasının reisi Hilal Münşiyə təqdim etmiş, O, Rusiya yəhudisi olmuş, Ki-

portu əldə edərək Berlində varid olmuşlar. "Kiyev Yəhudi Kitəli, Gürcü pasportu məsələsi, azəri təbəəsi, rus mühacir komitələri, islamı qəbula amadə olmaları - bütün bunların hamısı H.Münşiyə müəmmalı görünmüşdür. H.Münşi 9 il sonra Leo Nussimbaumla Berlində görüşmüş, burada da onu Azərbaycan kolonisi tanımamışdır. Daha sonra onunla Aleksandr Fon Humbolt cəmiyyətində görüşmüşdür. Leo Nussimbaum burada əcnəbilərlə əlaqə yaratmışdır. Bu məqamda "məqalələrini Əsəd Bəy namı təhtində yazırmış." s.19 Əsəd bəy imzası ilə qəzetlərdə çıxış etmiş, "Şərqdə neft və qan" kitabını çap etdirmişdir. Leo Nussimbaum 1905-ci ildə Kiyevdə doğulmuşdur. 1921-ci ildə gürcü pasportu ilə Berlində gəlmişdir. Dr. Sultan Tulu xanım da bu fikirdə olmuşdur. Lakin həm də buna inanmır. "Leo Nussimbaumun digər "memuarlarında" yalançı fantazyorluq" və "Ədəbiyyat mistikatorluğu" daha böyük meydan aldığından və müəllif "öz əsərində", "öz xəstə fantazyasını həyasız bir dərəcəsinə qədər qaldırdığından onun tədqiqatçıları, hətta, ətrafındakıları belə, məntiqsizliklər, dolaylılıqlar bolluğu içərisində çaşıb qalmışlar. (Dr. Sultan Tulu xanım, Valtar Neo və s. kimi) s.21 Hətta alman romançısı Dr. Verner Schendel "Şərqdə neft və qan" romanına müqəddimə yazmışdır. Şərqi tanısaydı yəqin ki, yazmazdı.) Hilal Münşi hesab edir ki, bu əsər azərbaycanlılar, gürcülər, almanlar, iranlılar və s. xalqlar barədə böhtanlarla, yalanlarla, tarixi təhriflərlə dolu olan bir əsərdir. Və onun müəllifi Əsəd bəy Nussimbaum Qafqaz Azərbaycanında olmamış, heç vaxt türkcə konuşmamış, onun vəqif olduğu dil rusca, sonra almanca olmuşdur. Onun məqsədi Şərqi Avropanın gözündən salmaq-dır. s.21

Hüseynoğlu tərcümədə yol verilmiş nöqsanlardan da danışır: "...romanın azərbaycanca onun əsil müəllifi Y.V.Çəmənzəminlinin adı ilə yeni nəşrində alman, ingilis, türk dillərində və Azərbaycan dilində (iki) tərcümə nüsxələri ilə tutuşdurub düzəltmək həlli vacib bir məsələ kimi qarşıda durmaqdadır" ..s.31 Həsiyə: yeri gəlmişkən qeyd edək ki, xanım Leyla Əliyeva yeni layihə əsasında "Əli və Nino" romanını çap etdirmişdir.

T.Hüseynoğlu göstərir ki, Əli xanla Rüstəm bəy arasında Vətənə münasibətdə səhra və meşə barəsində müqayisələr mümkündür. Bunlar eyni müəllifliyi göstərir, eləcə də Seyid Mustafa ("Əli və Nino") ilə Əli ("Studentlər") arasında da müqayisələrə yer var. Bunları

haqqında məlumat vermiş, Çəmənzəminlinin həyat və yaradıcılığına aid olan arxiv materiallarını Leo Nussimbaumun adı ilə bağlı olan sənədlərlə, əsərlərlə tutuşdurmuşdur. Müəllifliklə bağlı bütün suallar araşdırılmış və cavablandırılmışdır. Betti Bleyer 543 mənbə ilə tanış olmuş, 158 suala cavab vermiş, Əsəd bəyin (Leo Nussimbaum) "Əli və Nino" romanının müəllifi olduğu fikrini rədd etmiş və 7 səbəb göstərmişdir. Betti Bleyer Y.V.Çəmənzəminli ilə bağlı arxiv materialını araşdırmış, Ninonun kimliyini aydınlaşdırmışdır. Y.V.Çəmənzəminlinin "Əli və Nino" romanının müəllifi olduğuna 101 real səbəb göstərmiş, bunun üçün 583 mənbəyə istinad etmişdir. Beləliklə, "İndi jurnalın (Azerbaijan international)" ingilis və azərbaycan dillərində xanım Betti Bleyerin tədqiqatları bütün dünyaya yayılıb, müəmmalı məsələlər aydınlaşıb və mübahisəni davam etdirməyə heç bir ehtiyac qalmayıb" s.34 Uzun sürən mübahisələrə indi son qoyulub. Bu işdə xanım Betti Bleyerin tədqiqatları, bu tədqiqatların nəticələrini tamlığı ilə əks etdirən "Azerbaijan International" jurnalı, şübhəsiz, böyük rol oynayıb." s.34-35 Təbii bütün bunlara baxmayaraq, T.Hüseynoğlu bu fikirdə, bu mövqedədir ki, yuxarıda göstərdiyimiz problemlər ətrafında da tədqiqatlar getməkdə, davam etməkdədir. "Əli və Nino" Çəmənzəminlinindir. Fəqət yazıçıya aid başqa ehtiyaclar problemlər də təbii ki, elmi-nəzəri həllini tapmalıdır...

Müasir ədəbiyyat məsələləri toplusunda mühüm elmi nəticələr əldə olunmuş, vacib elmi müddəalar irəli sürülmüş, problemlərin həlli istiqamətində əldə edilmiş uğurlar göstərilmiş, həlli vacib məsələlərin çox olduğu vurğulanmış, boşluqlar və nöqsanlar qeydə alınmışdır. Toplu elmi qaynaqlarla, mənbələrlə, nəticələrinin genişliyi, dəqiqliyi və ingilis dilində xülasələri ilə xarici mətbuata çıxış üçün imkanlar yaradır. İnternet resursları, hətta, müvafiq yazıların tərcüməsi üçün stimül doğurur. Biz məqalələr üzərində geniş dayandıq, əsasən, izah və şərh informasiya-təsvir fonunu əsas tutduq, mühüm təzisləri, müddəaları, nəticələri ayırdıq, fəqət müdaxiləli və analitik təhlil səciyyəsinə üstünlük vermədik. Məqsəd, əsasən, mühacirət ədəbiyyatımızın aktuallığını gündəmdə saxlayan amilləri göstərmək olmuşdur.

Əlizadə Əsgəri

26 noyabr 2016

WWW.KASPI.AZ

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

17